

บทที่ 1

บทนำและวัตถุประสงค์

1.1 หลักการและเหตุผล

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) หรือ สวพส. มีพันธกิจหลักคือการสนับสนุนและส่งเสริมการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนเป้าหมายบนพื้นที่สูงมีความมั่นคงและยั่งยืน โดยการประยุกต์ใช้องค์ความรู้โครงการหลวงผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พื้นที่ดำเนินงานของ สวพส. แบ่งเป็น 2 ลักษณะประกอบด้วย พื้นที่โครงการหลวงดำเนินงานโดยมูลนิธิโครงการหลวง โดย สวพส. เป็นหน่วยสนับสนุนการวิจัยและการพัฒนางานของโครงการหลวง และพื้นที่สูงนอกขอบเขตโครงการหลวง ที่ดำเนินงานโดย สวพส. ภายใต้ชื่อโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่ปลูกฝิ่นอย่างยั่งยืน และหมู่บ้านเยียมเยียม ประกอบด้วย ภารกิจหลัก 2 ด้าน คือ การศึกษาวิจัยหาองค์ความรู้เพื่อสนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าว และการดำเนินงานส่งเสริมการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง ในพื้นที่เป้าหมายใน 13 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน พะเยา ลำพูน น่าน กำแพงเพชร กาญจนบุรี ตาก ลำปาง อุตรดิตถ์ พิษณุโลก และเลย ประชากร 527,978 คน ตั้งถิ่นฐานอยู่ใน 1,382 กลุ่มบ้าน คิดเป็นร้อยละ 33.31 จากกลุ่มบ้านบนพื้นที่สูงทั้งหมด (สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง, 2560) ซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขาที่อยู่ห่างไกล แต่มีความหลากหลายทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ และสังคม ส่งผลให้การดำรงชีพของเกษตรกรในแต่ละชุมชน มีระบบการเกษตรในการเพาะปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ละภูมิสังคม ปีงบประมาณ พ.ศ.2560 แผนงานวิจัยระบบเกษตรนิเวศพื้นที่สูง การวิจัยเชิงพื้นที่ และการทดสอบองค์ความรู้โครงการหลวง ได้จำแนกเขตเกษตรบนพื้นที่สูงตามลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และฐานการดำรงชีพในภาคการเกษตร ออกเป็น 5 เขต ประกอบด้วย 1) ชุมชนป่าเมือง 2) ชุมชนที่มีพื้นฐานจากการปลูกฝิ่น 3) ชุมชนที่ทำนาเป็นหลัก 4) ชุมชนปลูกข้าวไร่-ข้าวโพด และ 5) พื้นที่เฉพาะ

ในชุมชนป่าเมือง ได้ศึกษานำร่องในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ดำเนินงานครอบคลุม 13 หมู่บ้าน ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา-แม่สะแะ ความสูงของพื้นที่โดยเฉลี่ย 800 – 1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเล อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 31 องศาเซลเซียสในเดือนเมษายน และอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 10 องศาเซลเซียสในเดือนธันวาคมและมกราคม ฤดูฝนอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคม-เดือนกันยายน มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,583 มิลลิเมตรต่อปีประชากรส่วนใหญ่เป็นคนไทยพื้นเมือง ร้อยละ 60 ที่เหลือเป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ร้อยละ 30 และเผ่าลีซอ ร้อยละ 10 มีประชากรรวมทั้งสิ้น 2,499ครัวเรือน สามารถแบ่งกลุ่มตามลักษณะทางกายภาพและฐานการดำรงชีพของชุมชนได้เป็น 4 กลุ่ม คือ (1) ทำสวนเมืองเป็นหลัก และปลูกกาแฟได้เริ่มงา 2 กลุ่มบ้าน ได้แก่ ขุนห้วยพระเจ้า แม่ไคร้ (2) ทำสวนเมืองเป็นหลัก และผสมผสานด้วยการปลูกไม้ยืนต้น เช่น มะแขว่น ลิ้นจี่ มะม่วง กล้วย ส้ม และพืชผัก 2 กลุ่มบ้าน ได้แก่ ป่าแป๋ ปางมะกล้วย (3) ทำนาเป็นหลัก เก็บเมืองและเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อจำหน่าย 5 กลุ่มบ้าน ได้แก่ แม่สะแะ แม่แม่ม แม่เลา ปายางหนาด กัวกล้วย-ปางมะโอ และ (4) ทำสวนเมือง และรับจ้าง/ค้าขายเป็นหลัก 4 กลุ่มบ้าน ได้แก่ ปางลัน แม่น้ำแฉ่ม ผาแดง ท่าผา

การดำเนินงานส่งเสริมในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงป่าแป๋ ช่วงปี พ.ศ. 2550-2559 มุ่งเน้นการพัฒนา 3 ด้าน คือ 1) การส่งเสริมอาชีพภาคการเกษตร ได้แก่ การปลูกพืชผักใน

โรงเรียนจำหน่ายผ่านตลาดชุมชนและโครงการหลวง เช่น คำน้อยองกอง ผักกาดกวางตุ้ง และกะหล่ำดอก มีเกษตรกรเข้าร่วม 30 ครัวเรือน รายได้รวม 193,710 บาท การปลูกไม้ดอกเพื่อจำหน่ายผ่านตลาดอุทยานหลวงราชพฤกษ์ ได้แก่ พืชเนย และชัลเวีย มีเกษตรกรเข้าร่วม 8 ครัวเรือน รายได้รวม 194,000 บาท การปลูกไม้ผล ได้แก่ อาโวคาโด ฝรั่ง เสาวรส สตรอเบอร์รี่ เพื่อทดแทนการปลูกพืชไร่ จำหน่ายผ่านตลาดชุมชน มีเกษตรกรเข้าร่วม 71 ครัวเรือน รายได้รวม 187,280 บาท การปลูกกาแฟอาราบิก้าจำหน่ายผ่านตลาดโครงการหลวง เกษตรกรเข้าร่วม 76 ครัวเรือน รายได้รวม 297,800 บาท และการเลี้ยงสุกร ไก่ กบ และปลา มีเกษตรกรเข้าร่วม 9 ครัวเรือน รายได้รวม 67,850 บาท พร้อมกับสร้างความเข้มแข็งของคนและชุมชนด้วยการส่งเสริมการรวมกลุ่มเกษตรกร ได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดภัยบ้านปางมะกล้วย กลุ่มผู้ผลิตกล้วยไม้ท้องถิ่น กลุ่มผู้ปลูกไม้ดอก และกลุ่มผู้ปลูกไม้ผล เป็นต้น รวมทั้งการทำแผนชุมชนเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการขับเคลื่อนกิจกรรมด้านต่างๆ 2) การฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการปลูกป่าชาวบ้าน ได้แก่ ไม้ ไม้ใช้สอย และไม้ท้องถิ่น การปลูกหญ้าแฝก การจัดทำฝาย การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ และการจัดทำแผนที่ดินรายแปลง และ 3) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สนับสนุนการสร้างจุดกระจายน้ำขนาดเล็กในการอุปโภค บริโภค และการเกษตร เพื่อช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ด้วยการบูรณาการกับหน่วยงานต่างๆ เช่น กรมชลประทาน ได้สร้างถังเก็บพร้อมระบบส่งน้ำจำนวน 1 จุดที่บ้านปางมะกล้วย และได้จัดทำแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อการเกษตรที่บ้านปางสัน จำนวน 1 แห่ง เป็นต้น โดยระยะที่ผ่านมาได้ดำเนินการพัฒนาในพื้นที่ 9 หมู่บ้าน คือ บ้านป่าแป๋ บ้านปางสัน บ้านแม่น้ำแหม บ้านแม่เลา บ้านขุนห้วยพระเจ้า บ้านผาแดง บ้านปางยางหนาด บ้านกัวกล้วย-ปางมะโอ โดยมีหมู่บ้านหลัก คือ บ้านปางมะกล้วย มีครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับการพัฒนาในด้านต่างๆ รวมทั้งสิ้น 1,085 ครัวเรือน ทั้งนี้ เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่ได้รับการพัฒนาด้านอาชีพแล้ว 226 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 10 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงฯ ป่าแป๋ (แผนกลยุทธ์โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงป่าแป๋, 2560)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการดำเนินงานส่งเสริมในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงป่าแป๋ ช่วยให้เกษตรกรมีรายได้จากภาคการเกษตรเพิ่มขึ้น แต่เป็นเพียงครัวเรือนเกษตรกรร้อยละ 10 เท่านั้นที่ได้รับการพัฒนาอาชีพ ประกอบกับเมืองซึ่งเป็นอาชีพหลักสร้างรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ เนื่องจากปัจจุบันมีแนวโน้มการบริโภคลดลง รวมทั้งเกษตรกรมีพื้นที่ทำกินจำกัด พื้นที่มีความลาดชันสูง และไม่สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปีเนื่องจากขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง ทำให้ชนิดพืชและสัตว์ที่สร้างรายได้มีจำนวนน้อย การวิจัยเพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหาและพัฒนาาระบบเกษตรยั่งยืนในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงป่าแป๋ ด้วยการศึกษาลักษณะเศรษฐกิจครัวเรือน เพื่อเป็นข้อมูลสนับสนุนในการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย การสำรวจความต้องการสินค้าเกษตรของตลาดในแต่ละระดับ และการศึกษาระบบการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ทางเลือกที่เหมาะสมกับพื้นที่ผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมภายใต้ระบบเกษตรระหว่างนักวิจัย นักพัฒนา และเกษตรกร เพื่อพัฒนาให้เกษตรกรมีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ การผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรในชุมชนป่าเมืองให้ดีขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อสำรวจภาวะเศรษฐกิจครัวเรือนของเกษตรกรและความต้องการของตลาดสินค้าเกษตร
- 2) เพื่อศึกษาระบบการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมกับชุมชนป่าเมือง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

- 1) คัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมายที่สอดคล้องกับพื้นที่งานพัฒนา จำนวน 3 กลุ่มบ้าน
- 2) ประชุมร่วมกับเกษตรกรและนักพัฒนา เพื่อวิเคราะห์ทุนการดำรงชีพของชุมชนในพื้นที่ป่าแป๋ คุณสมบัติของระบบเกษตรของชุมชน และคัดเลือกประเด็นปัญหาด้านการเกษตรที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขหรือยกระดับด้วยการวิจัย
- 3) สำรวจภาวะเศรษฐกิจครัวเรือนของเกษตรกร ได้แก่ รายได้ รายจ่าย เงินออม หนี้สิน และสินทรัพย์ และความต้องการสินค้าเกษตรในตลาดชุมชนและนอกชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์โอกาสและช่องทางการตลาดของพืช/สัตว์ทางเลือกในตลาดชุมชนและนอกชุมชน
- 4) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับเกษตรกร เพื่อทดสอบระบบการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมกับชุมชนป่าเมี่ยง จำนวน 2 ชนิด
- 5) วิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของพืชและสัตว์ที่สร้างรายได้แก่เกษตรกร จำนวน 2 ชนิด
- 6) ประเมินการยอมรับและการเรียนรู้เทคโนโลยีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกร (ปีที่ 1)
- 7) สรุปผลการศึกษา

